

EUROPA ȘI EUROPEISMUL – REALITĂȚI ȘI CONCEPTE FLUIDE

George LATEȘ

Universitatea „Danubius” din Galați

Résumé: *L'Union Européenne assume sa multi-culturalité en tant que prémisses positive de la formation d'une conscience communautaire en quête d'une identité située au-delà des limites ethnocentristes. Comme la nouvelle identité, pensée comme ayant le point de départ dans le multiculturalisme, relève pour le moment de l'idéalité, nous proposons l'inter-culturalité comme point de départ, pour laquelle la tolérance est une valeur désavouable, la place de cette attitude considérée comme démocratique étant prise par la différence.*

Mots-clé: *altérité, différence, inter-culturalité, ipséité, multi-culturalité, pluri-culturalité, tolérance*

Aderarea României la Uniunea Europeană pune în fața culturii naționale provocări nemaîntâlnite până acum în decursul istoriei noastre, deși experiențe dintre cele mai surprinzătoare ne-au marcat din punct de vedere cultural, dar și etnic, social, economic sau politic. Întâia experiență de mare impact cultural a fost colonizarea Daciei de către romani, cultura latină fiind purtată până în aceste îndepărtate ținuturi de vectori mai puțin autentici: soldați, negustori, coloniști. În ciuda precarității lor culturale, ne-au lăsat ca moștenire limba latină care a devenit apoi limba română și, amănunt de preț, „pecetea Romei” transmisă ca dat spiritual inclusiv prin cultura populară. Doua culturi (a dacilor și a romanilor) s-au întâlnit postconflictual, iar cea a cuceritorilor s-a impus ca norma, urmată treptat și de populațiile din zonele necucerite. Superioritatea civilizației romane în raport cu cea dacică explică doar parțial dispariția cvasicompletă a celei de-a doua.

Al doilea moment cu impact cultural a fost cucerirea Transilvaniei de către regii maghiari la începutul celui de-al doilea mileniu creștin. Marginalizarea și izolarea culturală la care au fost supuși românii transilvăneni au avut urmări dintre cele mai imprevizibile: izolarea în ruralitate și articularea unei construcții culturale

de tip minor din care lipsește aproape complet aspectul scris, apoi întârzierea semnificativă a apariției culturii scrise până în veacul al XVIII-lea, intermediată fiind de uniație și de instrucția școlară generalizată (v. Școala Ardeleană). Legi restrictive de tipul **Unio Trium Nationum** i-au împiedicat pe românii ardeleni timp de secole să-și construiască o identitate culturală distinctă și mai ales manifestată autonom.

O altă experiență de multiculturalism *avant la lettre* au cunoscut românii din Principate în timpul ocupației turcești, inclusiv în perioada fanariotă, când modele culturale orientale sau neogrecești s-au interferat cu cele autohtone, la rândul lor influențate de Bizanț și de slavonie. Dincolo de datul istoric, cu frustrările și nedreptățile evidente, este de reținut că în asumarea modelelor culturale românii nu s-au izolat într-un orientalism restrictiv, în ciuda apartenenței bisericii la ritul bizantin, ci s-au deschis curajos spre cultura Europei occidentale. Emblematic sunt personalitățile unor mari învățați precum Stolnicul Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir sau Inocentiu Micu pentru care lumea apuseană cu valorile ei era o realitate la îndemână. Comunicarea lor cu Occidentul era adesea nemijlocită, numele acestora având circulație generoasă (ne referim în special la Principele Cantemir) în lumea culturală apuseană. Vectori ai latinității noastre, ai culturii locului, ai istoriei naționale, aceștia au reușit să aducă în fața lumii catolice și protestante un mesaj cultural care nu distona în niciun fel în raport cu cel al locului, părând că granițele nu există și că istoria impusă de statele teocrate a avut un efect minimal. Granița dintre Occident și Orient se fluidizează până într-atât încât centrul și marginea devin concepte interșanjabile.

Când criteriile organizării statale se schimbă (puterea imperială, regală și princiară este înlocuită cu națiunea) și realitățile culturale se subordonează nevoilor imperative care au stimulat etnocentrismul și au pus adesea sub semnul întrebării *europocentrismul*. Modele naționale, deci etnocentriste, de diferite tipuri (francez, german, italian, grec) trimit spre cultura română aflată în epoca de întemeiere a statului național modern diferite semnale încurajatoare și stimulative. Lumea aristocrată și cea instruită folosea cu precădere modelul și limba franceză aferentă acestuia în Principate, iar în Transilvania modelul germanic era preferat altora mai puțin reprezentative în plan cultural. Cultura autohtonă începătoare și culturi de autoritate în plan european se interferează și modelează începuturile culturalității române. Mai târziu, modelul cultural german va deveni unul directiv, grație Junimii, dar va fi concurat tot mai serios de cel francez, datorita grupării macedonskiene. În interbelic, dominanta filofranceză în plan cultural va direcționa efortul de modernizare a culturii române, gruparea *Sburătorul*, condusă de Eugen Lovinescu, fiind cea mai radicală în efortul de sincronizare a artisticului românesc cu cel francez. Tinerii români încă studiază în Franța, călătoresc repetat în spațiul galic, folosesc franceza fără dificultate, iar "micul Paris", adică zona centrală a Bucureștiului, le dă iluzia unei realități a spiritului francez pe pământ românesc. Dialogul culturilor funcționează încă din plin, chiar bidirecțional, până când

naționalul devine preponderent naționalism și atunci își fac apariția radicalismele etnocentriste. Gruparea *Gândirii* și grupul *Criterion* sunt cele care promovează etnocentrismul în forme mai mult sau mai puțin intolerante. Dincolo de denumiri precum Manifestul Crinului Alb sau A patra Romă se ascund revolte ale etnicului, inducându-se ideea eului captiv în românism, ortodoxie, bizantinism, chiar legionism. Intoleranțele nu mai sunt doar religioase, ci invocă noi critici: rasa, etnia, solidaritatea de grup, puse, toate acestea, în relație conflictuală cu spiritul cosmopolit, occidental, internaționalist față de care se înregistrează reacții violente. Sunt emblematic atitudinile lui Nae Ionescu și Mircea Eliade față de Mihail Sebastian și sloganul lansat de cel de-al doilea: "Lumina vine de la Răsărit", formulat în latină *Ex Oriente Lux*. Largile deschideri, aprehensiunile necondiționate ale viitorului istoric al religiilor sunt încă marcate/condiționate de ceea ce era atunci, în anii '30, ascensiunea politică a dreptei în întreaga Europă. De aici și închiderile culturale cu efecte nocive în planul viitoarei multiculturalități.

Ruptura politică din 30 decembrie 1947 a adus cu sine o deschidere spre culturile popoarelor comuniste și o închidere aproape totală a comunicării cu cele occidentale. Cortina de Fier și Zidul Berlinului, chiar granițele de sârmă ghimpată dintre "popoarele frățești" sunt mărci evidente ale închiderii culturale, deși s-a găsit o formulă propagandistică aptă să compenseze acest refuz: internaționalismul proletar/comunist. Pe bună dreptate gazetarii postului de radio Europa Liberă au desemnat noua realitate politică, negociată de beligeranții câștigători, „lagărul socialist”. În interiorul acestuia s-a consumat însă o experiență de tip multicultural ce nu trebuie neglijată atunci când se discută despre corectitudinea politică în zilele noastre. S-a tradus enorm din literaturi mai puțin cunoscute în cultura română, s-au tradus autori români în alte limbi (nu întotdeauna cei mai reprezentativi), s-a trecut la învățarea generalizată a limbii ruse, dar în paralel s-a produs deschiderea spre marea literatură a acestui popor, s-au înmulțit contactele culturale din cadrul sistemului, s-a dezvoltat o viață economică prin care s-a înlesnit schimbul valorilor culturale. Ceea ce s-a vrut inițial a fi o cultură a sistemului politic pentru care limba rusă era mijlocul de comunicare supranațional, s-a dovedit până la urmă nefuncțional. Tradiția culturală a țărilor comuniste era centrată pe culturile occidentale, implicit pe limbile prin care valorile acestora au fost accesate, ruptura impusă ideologic dovedindu-se de la un moment dat o barieră culturală care afecta economic și politic țările din sistem, obligate să se deschidă spre Occident ca să păstreze aparența democratică și să reziste la efectele izolaționismului de varii tipuri. Dezmembrarea Uniunii Sovietice a pus capăt acestui experiment cultural, afectat de ideologie, dar nelipsit de unele valențe pozitive pe care istoria culturii nu va putea să le ignore.

Modelul multicultural al Estului l-a reprezentat defuncta Uniune Sovietică în care limba rusă a servit ca instrument de comunicare supraetnică, dar care n-a reușit (poate că nici nu și-a propus) să inducă ideea limbii dominante într-un sistem care, spre a funcționa, avea totuși nevoie de un instrument unic de comunicare. Pentru a

contracara susceptibilitățile regionale, etnice s-a permis o continuitate culturală limitată între granițele unionale, dar nu s-a putut extinde uzul lingvistic unic în tot sistemul comunist. N-au lipsit astfel de încercări, mai ales în anii jdanovisti, dar acestea s-au calmat rapid, căci revoltele contra liniei moscovite n-au întârziat să apară (Revoluția maghiară, Primăvara pragheza), componenta culturală a acestor rezistențe nefiind de ignorat.

Un studiu serios de istorie culturală nu poate neglija rolul limbii ruse de vehicul al valorilor într-un spațiu limitat de ideologie și convenții istorice incalificabile, căci prin aceasta s-au accesat bunuri culturale altădată neglijate și s-a dat o șansă de difuzare valorilor regionale. Când e dominant un criteriu precum cel ideologic, este evident că rezultatele sunt sub așteptări, dar câtă deosebire este între acesta și cel economic, al cărui vehicul este limba engleză, este greu de precizat deocamdată, căci procesul se află în plină derulare și stârnește destule neliniști, ba chiar provoacă reacții vehemente de ostilitate. Modelul american care folosește drept instrument al economicului limba engleză nu este emblematic pentru multiculturalitatea lumii contemporane. De fapt, nu Statele Unite sunt spațiul experimentelor de tip multicultural, ci Canada, Australia și Suedia. Încă din 1965 Canada și-a pus problema biculturalismului din provincia Quebec, unde engleza și franceza se interferau. Soluția găsită a fost înlocuirea biculturalismului cu multiculturalismul pe care de altfel Constituția din 1982 l-a inclus sub forma unei **Carte a drepturilor și libertăților**. În Australia, conceptul de *multicultural citizenship* (Castles, [1997]) combină trăsăturile culturale specifice cu dezvoltarea economică. În sfârșit, Suedia a avut în vedere pentru emigranții finlandezi și iugoslavi o politică bazată pe trei principii: egalitatea economică între minoritari și restul populației, libertatea de a alege între identitatea etnică și cea culturală suedeză, apoi relații de muncă profitabile pentru toți. Un istoric al multiculturalismului, Michel Wieviorka, vorbește în lucrarea sa (Wieviorka, [1998]) despre un "multiculturalism integrat" a cărui caracteristică ar fi faptul că "nu separă cererile sociale ale grupurilor minoritare de cererile lor culturale". În cazul Statelor Unite același analist utilizează sintagma „multiculturalism fărâmițat” cu referire la discriminările pozitive pentru minoritățile etnice sau pentru femei. Pentru că nu vizează individul ci grupul înseamnă că efectul acțiunii afirmative se fărâmițează, astfel că avantajele acțiunii afirmative se disipează: socio-economicul și culturalul rămânând distincte unul de celalalt.

Diacronia modelelor culturale avute în vedere s-a vrut o descriere succintă, dar pozitivă a acestora, întrucât o cultură precum cea română trebuie să rețină avantajele și dezavantajele fiecărui tip de strategie, chiar și atunci când aceasta a fost marcată de semnele politicului. Aderarea la Uniunea Europeană va fi urmată de o mult mai dificilă integrare și de aceea înțelegerea mecanismelor după care funcționează raporturile culturale într-o comunitate atât de diversă este vitală pentru o strategie de succes.

Multiculturalismul european, mai exact cel al Uniunii Europene, are câteva defecțiuni de proiectare pe care mulți teoreticieni ai socialului nu conțin să le sublinieze. Astfel, pornind chiar de la prefixul *multi-*, ce trimite explicit la mulți, ca și cel de pluricultural, al cărui prefix *pluri-* sugerează mai mulți, realitățile desemnate prin aceste cuvinte sunt vag delimitate. Multiculturalismul presupune cel puțin două culturi din care una e dominantă, statistic sau etnic, iar pluriculturalismul vizează minimum trei culturi între care nu există obligatoriu relații de interconținere. Multiculturalul consideră suficientă juxtaponerea culturilor, astfel că prin sintagme de tipul dezvoltare separată ajung să se desemneze chiar politici de apartheid. Societatea multiculturală preconizată de strategia UE nu exclude o Europă cu două viteze, nu vizează neapărat interacțiunea culturală, ci în paralel cu apariția unei noi piețe se urmărește și o expansiune a valorilor culturale occidentale (institute, centre, universități, produse de consum cultural, lingvistic etc.), neurmată obligatoriu și de o direcționare inversă de aceeași intensitate. Orice statistică a traducerilor (mai ales a celor cu impact cultural) demonstrează fără echivoc disproporția netă între modul în care culturile estice traduc din cele vestice, fenomenul nefiind decât simbolic în cazul culturilor occidentale extrem de selective, chiar reticente în receptarea celor estice, deși sistemul politic (Uniunea Europeană) ar reclama măcar o echivalență a efortului de cunoaștere, eventual chiar un surplus de efort după atâta vreme de izolaționism.

Interculturalitate ce tinde să ia locul politizatei multiculturalității este o soluție mai apropiată de politicului mileniului al treilea. Disoluția centrului și revigorarea marginilor este un fenomen perceptibil în plan cultural și de aceea unidirecționismul multicultural nu mai este actual. Un document internațional (UNESCO-1984) definește interculturalitatea fie ca o comparație între culturi diferite, ceea ce presupune studiul comparativ al fenomenelor culturale, fie ca interacțiune între culturi, adică a proceselor de interacțiune între indivizi și grupuri cu rădăcini culturale diferite. Comparația între culturi este valabilă în cazul grupurilor care trăiesc unele în proximitatea celorlalte sau la distanță, însă nu este o condiție obligatorie a interculturalității, pe când interacțiunea vizează comunicarea (verbală sau non-verbală) între indivizi și grupuri de culturi diferite care tind să-și asume cât mai mult din ceea ce știe, crede, gândește celălalt.

Un efect asumat al multiculturalității este toleranța, recomandată și promovată ca o valoare democratică mai mult decât corectă (o zi pe an îi este consacrată, este promovată pe toate canalele media, i se atribuie însușirea de panaceu). Se uită însă un amănunt esențial al acestei toleranțe necesare în raporturile dintre indivizi și grupuri și anume inegalitatea generică dintre participanții la actul comunicării culturale. Cel situat în cultura dominantă este tolerant (în principiu) cu cel venit dintr-o cultură minoră, reciprocă însă nu este valabilă, încât dialogul, interacțiunea sunt unidirecționale. Traducerea, oricât de riguroasă ar fi aceasta, obligatorie în multiculturalism, presupune pierderi semnificative în ambele sensuri, clivajele culturale devenind inerente și obligă la toleranță.

În intercultural, alteritatea este asumată bidirecțional, fiecare dintre actorii comunicării culturale fiind interesat să-și asume cât mai mult din cultura celuilalt cu cât mai puține pierderi, ceea ce înseamnă mai întâi învățarea limbii, apoi a tradițiilor și stereotipurilor și, în ultimă instanță, normele comportamentale și valorile etice ale Celuilalt. Evident că este pândit, într-o oarecare măsură, de pericolul aculturației, dar în mult mai mică măsură decât este amenințat de tendința xenofobă cel care gândește multiculturalul ca o juxtapunere de culturi cu minime puncte de contact. Pentru o astfel de lume, gândită teoretic și proiectată ca deziderat al viitorului, cuvântul de ordine va trebui să fie diferența, construit *ad hoc* de noi prin combinarea diferenței cu sufixul *-anță*, existent în toleranță, care desemnează atitudinea comunicatorului de a interfera cu Celălalt prin asumarea identității lui fără vreo urmă de scepticism și neîncredere în avantajele pentru sine și pentru Celălalt pe care acest act de liberă voință o presupune. Dezideratul unei noi identități europene incumbă abandonarea vechii strategii bazată pe multiculturalismul clivajelor cu minime șanse de comunicare și de identitate unică, interculturalitatea reclamând asumarea diferenței ca punct de plecare în reconstrucția mărcilor europenității.

Bibliografie

1. Castles, St. [1997]; *Multicultural citizenship: a response to the dilemma of globalisation and national identity*, in *Journal of Intercultural Studies*, vol. 18, nr. 1.
2. Dasen, P.; Perregaux, Ch.; Rey, M. [1999], *Educația interculturală. Experițe, politici, strategii*, Iași, Polirom.
3. Rey, M. (ed.) [1984]; *Une pédagogie interculturelle*, in *Actes des journées de formation des maîtres*, Berna, Commission Nationale Suisse pour l'UNESCO.
4. UNESCO [1984]; *Répertoire des institutions d'étude interculturelle*, Paris, UNESCO.
5. Vieviorka, M. [1998]; *Le multiculturalisme est-il la réponse?* In *Cahiers internationaux de sociologie*, vol. 105, iul.-dec.